

PER QUÈ LLEGIR LITERATURES AFRICANES EN LLENGUA ANGLESA: ALGUNS GRANS NOMS

Isabel Alonso Breto
Universitat de Barcelona
alonsobreto@ub.ed

Començaré per donar les gràcies a Carme Junyent per aquesta iniciativa magnífica i per la seva invitació a participar-hi. Gràcies també a Pere Comelles, a qui vaig conèixer fa vint anys llargs a les diverses edicions de les jornades *TransLit*, que de manera pionera van apropar la literatura africana i asiàtica a casa nostra. Serveixi aquesta menció per homenatjar també totes les persones que les van fer possibles.

Pot ser un lloc comú insistir en la diversitat de les literatures africanes i la seva riquesa des del punt de vista lingüístic, cultural, geogràfic, de gènere, d'estil, de perspectiva, etc. Només un projecte tan ambiciós com l'exposició "Escriptors africans" pot donar compte, de manera necessàriament sumària, d'aquesta diversitat, que crec que és un dels aspectes fonamentals, si no el que més, que ens aporten aquestes literatures. No es pot subratllar prou el fet que cadascú de nosaltres només pot dur a terme una aproximació limitada a la literatura de tot un continent. I per la meua part no voldria de cap manera simplificar ni generalitzar.

Així, cal remarcar que el meu comentari aquí es referirà bàsicament a les literatures africanes en llengua anglesa; un territori vastíssim però que no deixa de ser limitat en relació al corpus enorme que componen les literatures del continent africà –sense menystenir les seves diàspores–. Parlo des de la meua posició com a lectora europea, com a dona, i com a persona no racialitzada en els contextos europeu i català. No tinc clar si això serà gaire rellevant a aquestes pàgines, però sempre és oportú emfatitzar les posicions de subjecte quan parlem de cultures, com de literatures, oi que sí?

Vull començar recordant que l'anglès és una llengua múltiplesment colonitzadora al context africà, com de fet ho és a molts altres contextos. Ho és no només des d'una perspectiva històrica, sinó també, en l'actualitat, com a *lingua franca* dels intercanvis a nivell global. Així, actua com un potent pol magnètic, clarament distorsionador en alguna mesura. El seu poder i el gran nombre de lectors que té a tot el món sovint mediatitza la tria de llengua d'expressió d'escriptores i escriptors, que tot i tenir la prerrogativa d'expressar-se en varies llengües, poden optar per l'escriptura en anglès en detriment de les llengües autòctones. Dit això, i sense desdenyar el traumàtic recorregut que ha marcat la seva història al continent africà (i no només aquí, sinó també a tants llocs arreu del món), cal dir que l'anglès és també, avui dia, una llengua africana. No es pot considerar d'una altra manera.

Per tornar a començar: Què ens aporta llegir literatures africanes? Tot d'una, penso que ens aporta emoció i reflexió; serveix per gaudir i per aprendre sobre el món i sobre nosaltres. Dit altrament: ens aporta bellesa i ens aporta coneixement. Llegir literatures africanes és, segons la meua experiència, sempre gratificant, i sovint enlluernador.

M'agradaria situar la vastíssima producció literària del continent africà en l'eix continuïtat-diferència: perquè les literatures africanes mostren un bon grapat de diferències entre grups humans diversos, però també de semblances i continuïtats. I crec

que gran part de la seva rellevància i l'atractiu jau precisament en aquest. Així, de cap manera s'han de negar les idiosincràsies de les cultures africanes i potser la seva distància de les europees, però tampoc no voldríem menystenir la seva important funció d'apropar-nos aquestes cultures fent paleses les semblances i la continuïtat, com deia, de l'experiència humana. Crec que aquest eix continuïtat-diferència ens enriqueix enormement als europeus en concret.

La literatura ens dona accés a una realitat i a una profunditat que escapa a d'altres formes de comunicació, com ara els mitjans. Il·lustraré aquesta idea: a la novel·la de l'autora nigeriana Sefi Atta *A Bit of Difference* ("Un xic de diferència"), la protagonista és una dona nigeriana que ha viscut a Londres durant anys, i quan torna a Nigèria per raons de treball, descobreix un món al qual no hi havia tingut accés des d'Europa: "Els diaris del diumenge estan sobre la taula. Porten titulars sobre comerç i sobre política, i no les notícies que acostuma a llegir sobre Nigèria des de Londres, que són sobre frau a internet, tràfic de drogues, fonamentalisme islàmic i militants armats al Delta del Níger".¹ Doncs bé, aquesta realitat complexa que només es pot percebre des dels propis països africans, ens l'apropa la literatura amb una gran subtileza i bellesa.

Llegir autores i autors africans ens permet apreciar la complexitat de la història del continent que irònicament, donada la seva proximitat, continua sent el més desconegut per als europeus, i també entendre i apreciar la sofisticació de les seves cultures i entramats socials. Juntament amb la idea de diversitat, voldria emfatitzar que es tracta de literatures de gran qualitat. Segurament el seu caràcter poligènic contribueix a aquest fet innegable.

Relacionada amb això està la funció instrumental de les literatures africanes en ajudar-nos a superar els estereotips sobre persones africanes i afrodescendents. Un millor coneixement i major circulació d'històries és necessàriament sinònim de millora en aquest sentit.

M'agradaria doncs revisar breument alguns dels grans noms de la literatura africana en llengua anglesa, fent un breu recorregut dels autors més rellevants que pugui orientar a la lectora o lector. Juntament amb aquests noms més destacats, mencionaré d'altres més joves, triant sobre tot autores i autors que han estat traduïts: al català quan sigui possible, i al castellà en un altre cas.

Crec que es pot dir que la literatura escrita a Àfrica és l'origen més evident del corpus de literatura postcolonial en anglès, que avui dia com sabeu és considerable. Sovint es menciona la novel·la *Midnight Children* (*Els fills de la mitjanit*) de Salman Rushdie, del 1981, com a un moment clau en l'eclosió d'aquestes literatures. Però en aquell moment hi havia nombrosos autors publicant treballs extraordinaris, sobre tot des del continent africà.² De fet, ja a la primera meitat del segle XX es van publicar algunes novel·les escrites en anglès per autors africans. La primera sembla ser *Ethiopia Unbound*, publicada el 1911 pel líder panafricanista nascut al que avui és Ghana Joseph Ephraim Casely

¹ Cita a Pramod K. Nayar, *Brand Postcolonial: 'Third World' Texts and the Global* (De Gruyter, 2018, p. 22). La traducció és meua.

² De fet, s'havien publicat obres postcolonials molt rellevants també a d'altres parts del món, per autors avui clàssics com ara Sam Selvon, George Lamming o V.S. Naipaul, del Carib, o Margaret Atwood, Margaret Laurence o Rudy Wiebe al Canadà.

Hayford.³ Alguns anys després, el 1930, la primera novel·la en anglès a Sudàfrica va ser *Mhudi*, de Sol Plaatje.⁴ I el 1952 veié la llum *The Palm Wine Drinkard* (*El bevedor de vi de palma*), del nigerià Amos Tutuola. Aquesta novel·la, escrita en pidgin i basada en el folklore ioruba, es va publicar al Regne Unit, i de vegades es citada com la primera novel·la africana en llengua anglesa, tot i que com veiem no ho és exactament.

De fet, se sol considerar que el tret de sortida de la literatura postcolonial en anglès el va donar la novel·la *Things Fall Apart* (*Tot s'en va en orris*), del també nigerià Chinua Achebe, publicada el 1958. Aquest relat sobre el final d'una època causat per l'agressiva arribada dels colonitzadors europeus ha esdevingut un clàssic de la literatura universal.⁵ El 1960, Achebe publicà *No Longer at Ease* (*Me alegraria de otra muerte*), que juntament amb *Things Fall apart* i *Arrow of God* (*Flecha de Dios*), del 1964, conformen la seva anomenada trilogia africana. En aquells anys, Achebe esdevingué l'autor africà més conegut internacionalment.⁶

A una Kenya ja independent, el 1964 Ngũgĩ wa Thiong'o, publicà *Weep not Child*, la primera novel·la en anglès escrita per un autor de l'Àfrica oriental. *A Grain of Wheat* (*Un grano de trigo*), publicada el 1967, va ser la primera novel·la de Ngugi en tenir ressò internacional. Avui dia Ngũgĩ és un autor molt conegut i estimat a Catalunya, que ha visitat en diverses ocasions, entre elles quan va recollir el Premi Internacional Catalunya el 2019. Val la pena destacar la recent traducció al català de la seva trilogia de memòries: *Birth of the Dream Weaver* (*Neix un teixidor de somnis*), *In the House of the Interpreter* (*A la casa de l'intendent*), i *Dreams in a Time of War* (*Somnis en temps de guerra*). També se'n han traduït recentment la novel·la *Devil on the Cross* (*Diable a la creu*), el relat *The Upright Revolution: Or Why Humans Walk Upright* (*La revolució vertical*), les col·leccions d'assajos ja clàssiques *Decolonizing the Mind* i *Moving the Centre* (*Descolonitzar la ment* i *Desplaçar el centre*), i les memòries de presó *Wrestling with the Devil* (*Lluitar amb el diable*).⁷

També a finals dels anys cinquanta va començar a publicar les seves obres de teatre el nigerià Wole Soyinka, que el 1986 va ser el primer autor d'un país africà independent a obtenir el Premi Nobel de Literatura. En raó d'això se'n van traduir al castellà algunes de les seves novel·les i obres, tot i que, com succeeix sovint amb les traduccions d'obres de literatura africana, moltes, si no totes, estan descatalogades. Cal senyalar la recent traducció al castellà de la seva última novel·la, *Chronicles of the Happiest People on Earth* (*Crónicas desde el país de la gente más feliz de la tierra*). També s'ha reeditat en castellà *Aké*, la seva memòria d'infància. Al català només està traduïda la seva primera novel·la, *The Interpreters* (*Els intèrprets*), del 1964.

Quant a les dones, el 1962 Flora Nwapa va publicar la seva primera novel·la, *Efudu*, que fou la primera publicada en anglès per una dona africana. El 1964 va publicar el seu

³ Vegeu <https://face2faceafrica.com/article/the-first-african-novel-written-in-english-was-authored-by-this-prolific-ghanaian-writer-in-1911>.

⁴ Vegeu <https://lithub.com/on-the-rise-and-cost-of-the-african-novel-in-english/>.

⁵ Penso que el mateix es pot dir de molts dels escriptors i obres que mencionaré, de manera que la pregunta "Què ens aporta llegir literatures africanes?" gairebé podria formular-se aquí com: "Què ens aporta llegir els clàssics?".

⁶ En relació a la promoció de la literatura africana a Europa, cal mencionar la creació al Regne Unit de la African Writers Series de Heinemann el 1962. Finalment es va deixar de publicar el 2003, deixant un llegat de 359 llibres, que es van digitalitzar. Al cap de 19 anys, el 2022 es va anunciar la represa de la sèrie. Vegeu https://news.cgtn.com/news/3d3d514f32517a4e79457a6333566d54/share_p.html.

⁷ Aquesta impressionant empresa de traducció es deu a l'editorial Raig Verd.

primer treball la ghanesa Ama Ata Aidoo: *The Dilemma of a Ghost*. Es tracta d'una obra de teatre sobre la fricció entre la tradició i la modernitat, un diàleg recurrent a les literatures africanes que sovint hi pren la forma del confrontament o convivència entre valors autòctons versus valors imposats per l'occident colonitzador. D'Ama Ata Aidoo, podem també destacar la novel·la de 1977 *Our Sister Killjoy* (*Nuestra hermana Aguafiestas*).

Una altra gran dama de la literatura africana en llengua anglesa, Buchi Emecheta, publicà en 1972 *In the Ditch*, la seva *opera prima*, que ja tractava temes que exploraria en lliuraments posteriors: les dificultats de les dones africanes (disculpeu aquesta generalització) per fer front a les limitacions socials a que s'han d'enfrontar, tant als països d'origen com, sovint, al destí de migració, en el seu cas la metròpoli britànica, i la dificultat –i la glòria– d'haver de tirar endavant els fills per si mateixes. Aquest llibre no està traduït a cap llengua de l'estat, però sí en canvi alguns dels següents, como ara *Second-Class Citizen* (*Ciudadana de segunda*), de 1974; el clàssic publicat el 1979 *The Joys of Motherhood* (*Las delicias de la maternidad*), un títol del tot irònic; i *Kehinde* (*Kehinde*), de 1994.

Nwapa, Ama Ata Aidoo i Emecheta són tres de les grans veus femenines de les literatures africanes en llengua anglesa, segurament les més conegudes. Cal mencionar també altres grans dames com ara Grace Ogot, que va ser la primera dona a publicar una novel·la en anglès a Kenya, o Miriam Tlali, que té el mateix honor com a primera dona negra novel·lista a Sudàfrica (amb *The Promised Land*, 1966 i *Between Two Worlds*, 1975, respectivament). Hem de mencionar també el gran talent de Bessie Head, nascuda a Sudàfrica però a qui es considera botswanesa, que publicà la seva primera novel·la el 1968: *When Rain Clouds Gather* (*Nubes de tormenta*).

Traslladar-nos al sud del continent amb Miriam Tlali i Bessie Head ens porta a posar en relleu dues coses. La primera és la importància dels premis, que són un indicador de la extraordinària qualitat de la literatura, en aquest cas, africana. Així, juntament amb Wole Soyinka caldria mencionar altres escriptors africans en llengua anglesa que han rebut el premi Nobel de Literatura: els sudafricans Nadine Gordimer i J.M. Coetzee, que el van guanyar el 1991 i el 2003 respectivament, i Doris Lessing, que va créixer a Zimbabwe i el va merèixer el 2006. No deixa de ser simptomàtic que tots tres autors siguin blancs. Afortunadament, això està canviant, com mostra el fet que l'últim autor africà en rebre el premi Nobel sigui el zanzibarià Abdulrazah Gurnah, l'any 2021.⁸ En els nostres dies, a banda del Nobel, autores i autors africans negres estan rebent els guardons literaris més importants a nivell europeu, la qual cosa, de nou, indica la seva qualitat tot i les enormes dificultats de promoció. És el cas, per exemple, del senegalès David Diop, qui és el primer escriptor en llengua francesa que, també el 2021, va guanyar el International Booker Prize per la novel·la *At Night All Blood is Black*. Aquesta era una versió en anglès de la multi-premiada versió original en francès, *Frère d'âme*, que va ser traduïda al català sota el títol *Germans d'ànima*. Sempre en l'àmbit de l'expressió en llengua anglesa, hem de recordar també que el premi Man Booker de 2021 va ser atorgat al també sudafricà Damon Galgut per *The Promise*, immediatament traduït al català com *La promesa*. Veiem que el 2021

⁸ Un altre capítol d'aquest volum se centra en aquest autor i altres manifestacions literàries en anglès de l'Àfrica Oriental.

va ser un any de múltiples reconeixements de la qualitat de les obres de literatura africana.⁹

Juntament amb revisar aquestes remarcables fites, visitar el context sudafricà em dona l'excusa per mencionar que, tot i que el fet de mostrar les realitats polítiques al continent no és de cap manera exclusiu d'aquest estat (pensem per exemple a l'obra de Ken Saro-Wiwa, Jack Mapanje o el mateix Ngugi), durant dècades els i les autores sudafricanes ens van mostrar des de dins la dura realitat del apartheid. Entre d'altres autors que han escrit sobre aquest tema, a l'estat espanyol es van publicar les novel·les d'André Brink *The Rights of Desire* (*Los derechos del deseo*) l'any 2000; i *Bitter Fruit* (*Fruta Amarga*) (2001, trad. 2004) i *The Z-Town Trilogy* (*Trilogía de Z Town*) (1990; trad. 2009), d'Achmat Dangor.¹⁰ Una contribució relativament recent a la literatura del apartheid en traducció al castellà i que ha estat un èxit de vendes és la memòria de Trevor Noah, *Born a Crime: Stories from an African Childhood* (*Prohibido nacer. Memorias de racismo, rabia y risa*), publicada en traducció el 2017.

Parlem ara d'autors i autores més joves. Entre els qui van néixer a Sudàfrica ja dins el període post-apartheid, la que es coneix com la “born-free generation”, Kopano Matlwa (1985), que explora la societat del Johannesburg d'avui dia, és una jove novel·lista que està feliçment traduïda al català. Les seves novel·les *Coconut*, *Evening Primrose* i *Spilt Milt* es poden llegir sota els títols *Coconut*, *Florescència* i *Aigua passada*, respectivament.

Les literatures africanes en llengua anglesa també ens aporten la possibilitat de llegir el que podríem anomenar “testaments literaris”, és a dir, l'obra, sovint curta però molt valuosa, d'autors i autores que han mort relativament joves. Entre els casos que han estat traduïts al català o castellà, val recordar a Yvonne Vera (1964-2005) amb *Burning Butterfly* (*Papallona encesa*), Dambudzio Marechera (1957-1987) amb *House of Hunger* (*La casa del hambre*) i les tres històries d' *Hombrespez*; Binyavanga Wainaina (1971-2019) amb la seva memòria *One Day I Will Write About This Place* (*Algún dia escribiré sobre África*), o Biyi Bandele Thomas (1967-2022) i la seva col·lecció *The Sympathetic Undertaker: And Other Dreams* (*El enterrador compasivo y otros sueños*).

Hi ha una segona generació d'autors africans en llengua anglesa ja consagrada i que tanmateix no han estat traduïts de manera extensiva. És el cas per exemple de Ben Okri (nascut el 1959) de qui només *The Famished Road* (*El camino hambriento*) ha estat bolcat al castellà, i no pas al català. O de Tsitsi Dangaremba, que va néixer el mateix any que Okri, i que només ha estat traduïda al castellà en la seva primera i important novel·la, *Nervous Conditions* (*Condiciones nerviosas*). Com alguns altres, tot i el seu èxit internacional, Helon Habila no ha estat traduït a cap llengua de l'estat. En canvi, sí que tenen alguna novel·la traduïda Teju Cole i Helen Oyeyemi, entre d'altres.¹¹ Per la seva part, Adébáyò Ayòbámi, ja més jove (és nascuda el 1989 també a Nigèria), ha vist ja

⁹ Aquests no van ser els únics premis. Vegeu <https://carlescasccon.com/2021/11/09/onada-africans-premis-nobel-goncourt-booker-camoes/>.

¹⁰ Val la pena aprofitar aquest punt per mencionar la gran tasca que han dut i duen a terme editorials sovint petites i vocacionals a les que tenim molt a agrair, com ara Libros del Baobab, 2709 Ediciones o Wanafrica, i les mencionades en altres notes al peu. Edicions del Bronze (f. 1998) i El Cobre (f. 2002), que en van ser pioneres, ja són desaparegudes.

¹¹ Vegeu per exemple <https://carlescasccon.com/2021/07/24/literatura-africana-de-traduccio-recent/>.

traduïda la seva primera novel·la, *Stay by Me (Queda't amb mi)*. Bé, el mercat de la traducció té les seves múltiples dinàmiques, que no podem indagar aquí.

Voldria anar tancant aquest catàleg del tot incomplet d'autors i autores en llengua anglesa mencionant algunes més joves que estan escrivint la història de diversos països africans, i sovint rescatant les experiències de les dones i de persones que han patit diverses formes de silenciament. Naturalment, hem de mencionar Chimamanda Ngoze Adichie, nascuda el 1977 a Nigèria, que escriu una portentosa ficció sobre la guerra de Biafra a Nigèria a *Half of a Yellow Sun (Mig sol groc)*.¹² Una altra novel·lista de la mateixa generació és NoViolet Bulawayo, nascuda a Zimbabwe el 1981. Tras l'èxit internacional de *We Need New Names (Necesitamos nombres Nuevos)*, a la seva recent novel·la, *Glory*, que va ser candidata al Booker Prize de 2022, Bulawayo al·legoritza la caiguda del dictador Mugabe a Zimbabwe. Per la seva part, Maaza Mengiste retrata la invasió italiana d'Etiòpia el 1935 a *The Shadow King (El rey en la sombra)*. I Jennifer Nansubuga Makumbi escriu una revisió de la formació de l'estat d'Uganda des del segle XVIII fins a l'actualitat titulada *Kintu*, que no ha estat traduïda pel moment.

A la seva introducció a la novel·la *Mig sol groc*, la dramaturga afrodescendent Denise Duncan escriu:

Escriptors com Chimamanda Ngozi Adichie es posen al servei d'un bé major, des de l'amor i la reparació, com una manera d'expiar el dolor i la desesperació de les generacions que ens van precedir. ... La literatura, doncs, actua com una possible via de reparació històrica, en anomenar allò que no ha estat anomenat. El relat, que sembla xiuxiuejat a cau d'orella per les ancestres de l'autora, fa servir les paraules com a poder sanador. Com si Adichie ens ajudés a entendre que si bé no podem canviar la realitat tangible del passat, sí que podem donar l'espai a aquestes veus silenciades, a aquells paratges de la història que passen desapercebuts dins el relat oficial.¹³

Aquest comentari sobre el poder reparador i restituïdor de la literatura em sembla una manera adient de concloure aquest succint recorregut per un corpus literari, el de les literatures africanes en llengua anglesa, d'una riquesa infinita. Però aprofitaré les últimes ratlles per mencionar també les joves autores Akwaeke Emezi, novel·lista nascuda el 1987 a Nigèria, i Koleka Putuma, popularíssima *slam poet* de Sudàfrica (1993). Els treballs d'una i altra, *Fresh Water (Aigua dolça)* i *Collective Amnesia (Memoria colectiva)*, es poden llegir en català i castellà respectivament. Aquestes autores estan dient coses molt interessants i valuoses des de gèneres i sexualitats no-binàries i/o no normatius.

Citaré de nou a Denise Duncan, quan escriu:

Adichie no para de recordar-nos la presència dels llibres: llibres que s'escriuen, que es llegeixen, que es cremen, que s'amaguen, que són admirats. Llibres que són armes, la lectura com a taula de salvació, com a guia per a persones/personatges àvids de coneixement i de comprensió del món en què viuen, llibres que potser

¹² L'editorial fanclub ha fet un gran esforç de traducció de diverses obres d'aquesta autora.

¹³ Denise Duncan, Introducció a Chimamanda Ngoze Adichie, *Mig sol groc* (Fanbooks 2021: p. 13).

poden explicar-nos la vida quan tot deixa de tenir sentit. ... Les paraules creen realitat.¹⁴

Efectivament, els llibres creen realitats, i les traslladen. Així, tornem al principi, tot reformulant una mica la pregunta de partida, i plantegem: Per què llegir literatures africanes, en llengua anglesa i en qualsevol altra llengua? I la meva resposta, sempre temptativa però alhora amb una profunda convicció: perquè són diverses, perquè són alhora diferents i properes, perquè ens ajuden a desbancar els estereotips i ens fan millors persones, perquè ens regalen mons que malauradament no coneixem tot i estar molt a prop, perquè són literatures de gran qualitat i, sobre tot, perquè ens emocionen.

¹⁴ *Íd.*